

Кылаас чаабын сценарийа

8 кылаас

«Сылгы-Ыытар сайдыытын кэрчиктэрэ»

Биьиги бары Сир диэн планетаҕа олоробут. Сир урдунэн икки суусчэкэ дойду баар. Олортон Россия биьиги Ийэ дойдубут буолар. Россия састаабыгар Саха сирэ киирэр. Саха Республикатын улуустарыттан биирдэрэ – биьиги Орто-Халымабыт. Ол аата биьиги торообут дойдубут, кыра Ийэ сирбит – Орто-Халыма улууҕа буолар. Орто-Халыма улууҕа 9 нэбилиэктээх. Биьиги олорор нэбилиэкпит – I Мээтис. Киьихэ торообут дойдута олорор дьийэтиттэн уонна уулуссатыттан саҕаланар.

Биьиги хас сарсыарда аайы уьуктаат, дьоммутун керен уерэбит. Суунан-тараанан, аьаан-сиэн баран оскуолабытыгар ойобут. Кун аайы сылдьар ыллыкпытын биэс тарбахпыт курдук билэбит эрээри, сырыы аайы суолбар санаттан-сананы, сонуну керен-истэн уерэбит. Ити курдук биьиги тулалыыр эйгэбит дьийэбит иьиттэн, таптыыр дьоммутуттан, тиэргэммититтэн, олорор нэбилиэкпититтэн саҕаланар.

Улэ то5ооьо: Туспа нэбилиэк буолан сурукка киирбит сылбыт биллэр: 1927 сылтан III Мээтис нэбилиэгин аатын ылбыппыт. Тереебут нэбилиэкпит историятын интэриэьиргээн, ону билээри дакылаат суруйарга холоннубут.

Улэ сыала:

Тереебут нэбилиэгим историятын чинчийии, дьонно-сэргэ5э билиьиннэрии.

Соруктара:

- Нэбилиэк историятын уерэтии, о5олорго кинигэ онорон таьаарыы.

1 баһа. Сылгы-Ыытар сайдыытын кэрчиктэрэ

1920-с сылларга Советскай былаас олохтоох органнара бары оройуоннарга, нэилиэктээхтэргэ хас биирдии улэыит кии, олоҕор-дьаааар кини дьыалатыгар тонон-инэн киирэн улэлээбиттэрэ. Биыги нэилиэкпит ойуардаааы кытта ууус Мээтис дэнэрэ. 1946 сыллаахтан бастакы мээтис диэн ааттаммыта.

Мас тийиллэн бууптун кэннэ тутууга саааламмыта. Онно ити тутууну ыытарга салайааччыннан Тарасов Спиридон Спиридонович анаммыта нэилиэк советын салалтатынан тутууга маннык дьон улэлээбиттэрэ: Константинов Матвей Савич орденын Афонин Данил Николаевич Оконешников Василий Уварович у.д.а. 1933 сыллаахха Сылгы-Ыытарга бастакы оскуола тутуллубута.

Сылгы-Ыытар тыатын хааайыстыбатын предприятиятын директора, совхоз тэриллэн иннинэ ССРС верховнай советын ынырыылаах депутата Чукров Николай Захарович ол массыынаны 1959 сыл. боуолэеккэ ааалбыта.

1943-1949 сыллаахха оскуола кулууп абыллыбыта, оттон СДК (сельский дом культуры) 1960с.

1933-1934 сыллаахха интернат дьиэтэ туспа дьиэлэнэн улэлээбитэ. Оттон 1951 сыллаахха интернат дьиэтэ тутуллубута. Бу дьиэ мабын Кульдин диэн участоктан ааалбыттара.

1992 Сылгы-Ыытар боуолэгэр бабылыктарынан улэлээбит дьон:

(Максимов И.Д.-1992-1997с

Данилова А.Ю.-1997-2003

Афонин В.И.-2003-2007

Лаптева А.П.-2007-2010

Саввинов Е.Ю.-2010)

1933с. Лаптев Николай Семёнович боуолэеккэ аан маннайгынан нууччалыы ампаар дьиэни туттубута (Сельсовет Хонтуората).

1930 сыллаахха бастакы саната суох киинэни кордорбуттэр.

Гражданской сэрии кутгалын I Мээтис олохтоохторо эмиэ билбиттэрэ. 1923 сыл уруннэр эдэр кыбини Березовской Алешаны тутан олорбуттэрэ. I Мээтис нэбилиэгин комсомольской тэрилтэтэ Алексей Березовскойга пааматынньыгы туруорарага уураах ыллыммыта. 1967 сыллаахха Кыайы кунугэр Муордаайыга, Лаптев Дмитрий Алексеевич, Лаптев Иннокентий Иннокентьевич, Винокуров Алексей Михайлович бэйэлэрэ толкуйдаан онорбуттара.

1921 сыллаахха чааынай дьиэ5э уон биир о5олоох Аранастаах диэн учаастакка оскуола абыллыбыта. Учууталынан Солдатов Мефодий диэн комсомолец этэ. Манна Сылгы-Ыытартан маннайгы учуутал, Шарин Алексей Иванович уорэммитэ.

Сибээс улэ5итэ Шадрин Николай Алексеевич телефону аан маннай, боруоба5а диэн Лаптев Семен Николаевич дьиэтигэр туруоран холбообута.

1957 сыллаахха Ильич лаампата Сылгы-Ыытарга кундээрбитэ. Бастаан мотуору улэлэтэн, линияны тардан, электрическэй уоту Оконешников Иван Иванович II уонна Слепцов Николай Константинович холбообуттар.

1987 сыллаахха ахсынньы 27 кунугэр «Улэ албан аата» диэн ааттаах музей тэриллибитэ. 1939 сыллаахха сибээс дьиэтин аттыгар кыра дьиэ5э медпункт арыллыбыта. Манна фельдшерынан Ломакин Михаил Андреевич улэлээбитэ. 1976 сыллаахха Лобуйаттан коруу олохтоммута. 1981 сыллаахха ыам ыйын 10 кунугэр 60 тыыынча суумалаах «Экран 6» подстанция туруоруллан, космостан быыа ылан телевизорга каналлары корор буолбуттара.

1955 сыллаахха Сылгы-Ыытарга сбербанк отделенията арыллыбыта. Манна Слепцов Прокопий Николаевич, Чукров Гаврил Захарович, Третьяков Филарет Михайлович, Бандеров Николай Васильевич, Бандерова Анна Алексеевна улэлээбиттэрэ.

Биирдэ кырдыаҕас оҕонньор туһээн туран, Сылгы-Ыытар дьонугар: «Куоллэрин хаахса балык кутуругунан хаан ыытар буолла. Онон илимнээхтэр илимнэрин эьинниннэр» - диэн илдьиттээбит. Аҕыйах хонугунан уу бэйэтэ харан, тыымпы Сылгы-Ыытар куолэ Палгин эбэҕэ туспут сиэнин Боруолба диэн ааттаабыттар.

1936 сыллаахха Сиэн куолуттэн Абыйга сылгыны уурэн аҕалбыттар, барбыт куол оннугар киэн, нэлэмэн сыбыыга сылгылар аҕаан, сынньанан аабаллар эбит. Уьунугар да сылгы суобутугэр учугэй буолсу диэн чинчийбиттэр.

1930 сыллаахха бастакы саната суох киинэни Ш Мээтистэр корбуттэр. Онтон 1942 сыллаахха В.В.Оконешников «Подруги», «Тринадцать», «Ленин в 1918» диэн киинэлэри кордорбут. 1957 сыллаахха Ильич лаампата чабылыччы умайан уорууну укэппит.

Бастакы оскуола 1931-1932 уорэх сылыгар Таала Куол диэн сиргэ абыллыбыта, нонуо сылга Сылгы-Ыытарга коьоруллубутэ. 1946 сылтан нэьилиэккэ сибээс отделениета тэриллитэ. 1978сылларга телевидиние, сибээс киллэриллиттэрэ. 1958сыллаахха бастакы тракторы аҕалан, Бандеров.С.С. улэлээн, дьон ыарахан улэтин чэпчэппитэ.

Манна «Коммунизм Суола» колхоз оройуонна бастакынан миллионер буолбута. Билигин биирдилээн хааайыстыбалар уонна крестьянскэй хааайыстыбалар бааллар. Дьоннор ынах, суоьу, сылгы, куурусса, сибиинньэ иитэллэр. Нэьилиэк олохтоох дьаьалтатын баьылыга- Саввинов Егор Юрьевич, нэьилиэнньэтэ 509.

2 баһа. Ахтыылар

Нэбилиэккэ табаарыстыбалар, колхозтар, совхозтар отделениелара тэриллэннэр улэлээн ааспыттара. Манна «Коммунизм Суола» колхозоройуонна бастакынан миллионер буолбута. 1997 сылтан «Сылгы-Ыытар» тыа хаһаайыстыбатын кооператива улэлиир. Онно суус туорт уон ус (143) ынах суоһу, суус уон биир (111) сылгы иитиллэр. Балык, туулээх бултанар. Директор Максимов Иннокентий Дмитриевич.

Нэбилиэк олохтоох дьаһалтатын баһылыга-Данилова Александра Юрьевна, нэбилиэнньэтэ 678.

Манна барыта 176 биирдилээн хаһаайыстыба баар. Кинилэргэ 230 ынах суоһу, 110 сылгы, 90 куурусса, 10 сибииньэ иитиллэр. Бастакы оскуола 1931-1932 уорэх сылыгар Таала Куол диэн сиргэ аһыллыбыта. Нонуо сылга Сылгы-Ыытарага коьоруллубутэ.

1977сыллаахха нэбилиэккэ орто оскуола аһыллыбыта. 1946сылтан нэбилиэккэ сибээс отделениета тэриллибитэ. Бу нэбилиэккэ АТС 1975, телевидение-1978 сылларга киллэриллибиттэрэ. 1957 сыллаахтан манна электричество олоххо туттуллбута.

Бу нэбилиэктэн ССРС Урдуку Сэбиэтин депутата, совхоз директоктора Чукров Николай Захарович, чулуу булчуттар Социалистической Улэ Геройа Волков Иван Васильевич, Ленин орденын кавалердара Оконешников Пантелеймон Петрович, Третьяков Алексей Степанович, Саха Республикатын хас да тогуллээх чемпиона, спорт маастара Чукров Захар Николаевич, философскай наука кандидата Оконешников Василий Иванович, ор сылларга улус урдуку салайар оргаттарыгар айымньылаахтык улэлиир «Орто Халыма улууһун бочуоттаах гражданина» Тарасов Николай Владимирович, бастын ыанньыксыт Саха Республикатын Урдуку Сэбиэтигэр депутатынан талылла сылдыбыт Шадринна Мария Петровна уо.д.а. курдук биллиилээх дьон уунэн тахсыбыттара.

1991 сыл 3 ыйыгар хас биирдии ынахтан 400 кг, ордук ууту ыабыт ССРС 50 сылын аатынан совхоз бастын ыанньыксыттара Сылгы-Ыытар отделениетыттан:

Третьякова Надежда Ивановна 776 кг

Новосельцев Николай Николаевич 749 кг

Березкина Евдокия Иннокентьевна 589 кг

Жиркова Мария Егоровна 545 кг

Данилов Анатолий Титович 510 кг

Винокурова Анна Егоровна 464 кг

Оконешникова Мотрена Николаевна 430 кг

Лаптева Светлана Иннокентьевна 429 кг

Батюшкина Зоя Саввична 417 кг

Соловьев Николай Иннокентьевич 406 кг

Бандерова Евдокия Егоровна 402 кг

Гуляева Екатерина Ивановна 400 кг

Тарасова Александра Алексеевна 400 кг.

Ыччат суоьу корооччулэрэ ус бастакы ыйыгар куьаьана суох тумугу ситистилэр. Саамай учугэй кордорууну совхоз Сылгы-Ыытардааьы отделениятыттан Анатолий Сыроватскай ситистэ. Кини туппут хас биирдии ыччат суоьутун 66 кг толоьуттэ. Иккис кордоруулээх Максим оконешников биирдии борооьук 59 кг толоьуйэллэрин ситистэ.

1983 сыл тумугунэн Гуляева Евдокия Митрофановна хас биирдии ынахтан 2620 кг ууту ыабыт. Оччотооьу кырдыаьас суосуьуттэртэн Париловтар Василий Прокопьевич, Александра Семеновна учугэй улэлэрин ыьин выставкаьа Москваьа ынырылла сылдыьыттар.

1984 сыллаахха соруудабы ситибиилээхтик толорбут звенолар Бочуот дуоскатыгар «Знамя» хаьыат страницатыгар Бочуот дуоскатыгар табаарыллыбыттар.

ССРС 50 сылын аатынан совхоз Сылгы-Ыытардаабы отделениятын «Кэрэхтээхтээби» звенота салааччы П.М.Сыроватскай. Урдук кордорууну ситиспит улэьиттэргэ оройуон 1986 сыллаабы чемпионун аата инэриллибитэ уонна кинилэр оройуоннаабы Бочуот дуоскатыгар табаарыллыбыттара. Бандерова Наталья Спиридоновна – ССРС 50 сылын аатынан совхоз Сылгы-Ыытардаабы отделениятын суосуьутэ, биирдии ыччат суоьуну 252,4 кг толоьуппунт.

Новосельцева Мотрена Николаевна – ССРС 50 сылын аатынан Сылгы-Ыытардаабы отделениятын ыанньыксыта, биирдии фуражнай ынахтан 2508 кг ууту ыабыт.

1987 сыллаахха эдэр булчут Александр Третьяков аатыра бултаабыт. Кини квитанция суруттарбыт былааннаабын уопсайа 3282 солкуобай туттарбыт. Уол кварталлаабы былаана 500 солкуобай. Онтон аатырбыт сонордьут Ленин уонна улэ Кыьыл знамятынкавалердара коммунист А.С.Третьяков 1250 солкуобайдаабы бултаата Сергей Кондаков. Егор лаптев, Егор Слепцов уонна Владимир Винокуров куьаьана суохтук бултаан-алтаан сылдыбыттар. Ону тэнэ Г.И.Волков пятилеткаьа 60000, ол иьиттэн 1986 сылга 13000 солкуобай суумалаах туулээби туттарарга ылыммыттар. Кини пятилетка маннайгы сылыгар 20108 солкуобайдаах «сымнаьас кьыыл комуьу» бултаата – диэн суруллубут «Знамя» хаьыакка.

1983 сыллаахха ДТ-75 тракторынан 4581 усулуобунай гектары онорон ССРС 50 сылын аатынан совхоз Сылгы-Ыытардаабы отделениятын тракториьа Н.В.Оконешников оройуон чемпион тракториьын аатын ылбыта. Сайынны тубуктээх эппиэтинэстээх улэьэ оттооьунна нэьилиэк олохтоохторо кохтоохтук кытталлара ол курдук 1991 сыллаахха биир нэдиэлэьэ 499 тонна от кэбиьилибит эбит.

Ааспыты ахтан ааттарын аатгаан сыралаах улэлэрин сыаналаан суруйдаахха сыыы устун сизлэ суурбут сыспай сизллэхтээри сырсан-хаайан, хоройон- иитэн тоьолоох уор сылгыны экчи туппакка корторо буолуой инники эппит табаарыстары салгыы Н.Н.винокуров, Н.А.Лаптев, В.И.Винокуров, И.С.Тарасов, Н.Н. Семенов, И.Н.Винокуров, Антипин Н.Е., И.И.Слепцов уонна Е.В.Оконешниковы ааттыахха соп.

Ону тэнэ бу оройуонна 1943 сылтан ытыллан 1949 сылтан бултаныллыбыт буоллабына орен-мэтээл да ылбаталлар кыбын туулээхтээн сайын араас улэлэргэ улэлээн улуус-нэилиэк толоруллар оччотообу государственной былаан, эбэьээтилистибэ ылыннан корон турбакка илиилэрин улэттэн чэрдээбит туулээхситтэр абыяаба суохтар. Холобур: Н.Н.Винокуров, С.Н.Лаптев, Т.Т.Слепцов уонна д.а. аатарын аттыахха соп.

Аны туран ити бултаныллыбыт туулээби танаастаабынна биирдии дьиз-кэргэннэ устуу туулээхсит сылдыар эбит буоллабына ону дьиз хабаайкалара бэйэлэрэ танастыыллара. Ор сылларга ситиьиилээхтик улэлээбит кырдыабастарынан А.А.Слепцова, Е.Н.Тарасова, М.Т.Кондакова, М.А.Лаптева, Е.И.Жиркова, Е.С.Жиркова, Е.М.Оконешникова уонна д.а.

Совхоз уурайан урэллии о.э. тыа хабаайыстыбатыгар буолуор диэри династия курдук суоьу улэтиттэн илиилэрин араарбакка субу куннэ диэри Оконешниковтар Екатерина, Надежда, Елизаевта, Александра улэлээбиттэрэ.

А.И.Оконешникова ахтыыта

Орто Халыма5а авиция сайдыытын историятыттан Василий Колесов ахтыыта

Сылгы-Ыытарга котор аал

Аан маннай сылгы-Ыытарга 1942 сыл сайын «кубалаахха» тАН-2 курдук гидросамолет кэлэн ууга туспутэ. Мин оччо5о «Тонуулаах» диэн сиргэ окко сылдьарым. Ити сылларга Сиэн Куолугэр сара кууу олгомнук бултууллара, сорох сылга 40000 тиэрдэллэрэ. «Колымснаб» начальнига Вербух диэн тойон ол самолетунан кото сылдьара. Сылгы-Ыытартан буочукалаах арыылары илдьибитэ.

Самолет бобуолэктэн 1 км ыраах сытар «Уулаах» диэн куолгэ туьэн ааспыт этэ.

1943 сыллаахха ойбоннонор колуйэбитигэр хайыьардаах самолет собуччу кэлэн туспутэ. Онно куорат олохтоо5о Иван Иванович Олесов баара. Сылгы-Ыытарга хонон баран самолет нонуо кунугэр Ойуьардаахха коппутэ. Оттон АН-2 1957 сыл от ыйыгар «Дойдулаах» ортоо туолбэтигэр туспутэ. Почтаны, баанкалаах киинэ лиэнтэлэрин а5албыт этэ. Итинтэн ыла тыа сирдэригэр самолет сырыыта са5аламмыта.

Самолет Дойдулаахха туьэрэ, бэрт кытаанах туой буордаа5а, ат туйабын тыаа лиьигирээн ыраахтан ибиллэрэ. Ол эрээри бобуолэктэн ыраах буолан, дьоннор самолету куоттаран набаа эрэйдэнэллэрэ. Мин. Оччолорго атыы-эргин тэрилтэтигэр склад сэбиэдиссэйэ этим.

Сылгы-Ыытарга «Барааба» пордун онобуута 1958 сыл са5аламмыта. Ити Ойуьардаахтан Оконешниковтар коьон кэлэн, олорбут отохторо этэ. Олус дул5алаах талахтаах сир, курдьэхтэн атын туох да техника суо5а. Тарасов Спиридон Иванович диэн киьи: «Маннык дул5а иьигэр хаьан самолету туьэрээри гына5ыт» - диэн кулуу-оонньуу курдук тыллаьаллара. Иккис кунугэр ол киьибит мунурдаа5а ыалдьан куоракка биллэрбиттэрэ.

Порка субуотунньугунан улэлии турдахпытына ус миэстэлээх «ЯК-12» диэн санитарнай самолет кэлэн туспутэ. Ыарыьахпытын «Дойдулаахха» атынан а5албыттара, самолеппут Зырянка5а быьа коппутэ. Ити курдук,

Спиридон онбулла илик портан аан маннай куоракка самолетунан котон, эмтэнэн утуорэн кэлбиттээх. Билигин кини биьи кэккэбитигэр суох.

Онтон Крикунов диэн харса суох летчик «Дойдулаахха» дулба иьигэр кэлэн туспутэ, онтон учугэйдик котон тахсан Ойуьардаахха барбыта.

1958 сыл Чукров Н.З. ССРС урдуку Сэбиэтин депутата буолан ити порт оноьуутугар Сылгы-Ыьтарга массыынаны аьалтаран турар. Онон Окунев диэн шофер порт оноьуутугар улаханлык комолоспутэ. Нэьилиэк олохтоохторуттан Г.В. Оконешников, Д.З.Чукров, Н.И.Бекренев билигин бары олоххо суохтар. Кинилэр салалтаьа олорон олус активнайдык улэлээбиттэрэ.

Сылгы-Ыьтарга аэропорт Дойдулаахха Бараабаьа тоттору-таары, коьоруллэ сылдьыбыттаах. Онтон иккиэн сирдэрэ куьаьан буолан букатын сабыллан, боьуолэктэн чугас Халыан диэн сиргэ порт тутуутун саьалаабыттара. Уксэ субуотунньугунан боьуолэк дьоно бутуннуу тахсан улэлиирэ. Ити порт тутуута кылгас бириэмэьэ олус кохтоохтук барбыта. Биир километртан ордук сир сирдидийэнэн куруолээбиттэрэ. Итиннэ кьи, техника боьо кыттыбыта. Ону барытын нэьилиэк Сэбиэтин исполкомун председателлэрэ И.Д.Афонин, И.П.Харитонов уонна И.Д.Максимов иилээн-саьалаан улэлэппиттэрэ. Порт бутэн самолет онно кэлэн туспутэ. Олуу болдьохтоох, итиннэ сир хайдыбытыгар самолет колуоьэтин кыбытан ол порт эмиэ сабыллыбыта. Элбэх техника уонна кьи улэтэ туьата суох хаалбыта. Тобо даьаны барыта эриэ-дэхси буолбатар, самолет Сылгы-Ыьтарга – Бараабаьа туьэр буолбута.

Тумук

Хас биирдии кийи торообут дойдута олорор дьэтиттэн, олбуорун иьиттэн саҕаланар. Бийиги бу дакылааты суруйан араас элбэҕи биллибит-кердубут. Ол курдук нэбилиэк историятын сибилии сырдатар «Бастакы Мээтис нэбилиэгэ 1927-2007 сс» кинигэни сыныйан аахтыбыт, кырдыаҕастартан туоьуластыбыт, саастаах да, орто да келуенэ дьону кытта сьээргэстибит. Эрдэ улаханлык аахайбатах эбит буоллахпытына, билигин нэбилиэкпит историятын биллибит. Маны таьынан нэбилиэк туьунан кыра оьолорго бэйэбит илиибитинэн кинигэ онорон таьаардыбыт.

Бу улэбитин салгыы «Нэбилиэк ураты талааннаахтара» диэн кыракый хомуурунньук оноруохпутун баҕарабыт. Манна Сылгы-Ыьтарга олорор ураты дьарыктаах, талааннаах дьону сырдатар баҕа санаалаахпыт.

Туханыллыбыт литература

1. «Бастакы Мээтис нэбилиэгэ 1927-2007 сс», 2007 с.
2. А.И.Оконешникова ахтыылара;
3. В.Колесов ахтыыта;
4. Хабыаттан ыстатыйалар.